

УДК 32:316.64+316.722

Колісніченко Р.М.
Кіровоградський інститут
ПраТ «ВНЗ «МАУП»

МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВІДМІННОСТІ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Здійснено аналіз відмінностей у ставленні до глобальних проблем з боку населення західних та східних країн. Досліджено міжцивілізаційний контекст суспільного відношення до міжнародного тероризму, злиднів, голоду і нестачі питної води, збройних конфліктів, глобальних змін клімату, економічної нестабільності, поширення інфекційних захворювань, збільшення світового населення, розповсюдження ядерної зброї та обмеженості енергетичних ресурсів.

Ключові слова: глобалістична свідомість, глобальні проблеми, міжцивілізаційні відмінності.

Колесніченко Р. Н.

МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ОТЛИЧИЯ МИРОВОГО ГЛОБАЛИСТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Осуществлен анализ различий в отношении к глобальным проблемам со стороны населения западных и восточных стран. Исследован межцивилизационный контекст общественного отношения к международному терроризму, бедности, голоду и нехватке питьевой воды, вооруженным конфликтам, глобальным изменениям климата, экономической нестабильности, распространению инфекционных заболеваний, увеличению мирового населения, распространению ядерного оружия и ограниченности энергетических ресурсов.

Ключевые слова: глобалістическое сознание, глобальные проблемы, межцивилизационные различия.

Kolisnichenko R.

INTERCIVILIZATIONAL DIFFERENCES OF GLOBAL GLOBALISTION CONSCIOUSNESS

The analysis of the differences in relation to the global problems of the population of western and eastern countries is given. Civilizations are studied in the context of public relations to international terrorism, poverty, hunger and lack of drinking water, armed conflicts, global climate change, economic instability, the spread of infectious diseases, an increase in world population, the spread of nuclear weapons and the limited energy resources.

Keywords: globalistion consciousness, global issues, the differences between civilizations.

Важливою передумовою забезпечення належної обізнаності суспільства відносно глобальної проблематики є наявність стійкого інтересу до світових негараздів, розуміння їх значення, достатньо вмотивованої зацікавленості у подоланні світових небезпек, що лежить в основі розвитку глобалістичної свідомості.

Усвідомлення особливостей становлення глобалістичних поглядів представників західної та східної цивілізацій відкриває можливість збагнути основні політико-культурні причини сучасного загострення більшості глобальних проблем, що доводить високу актуальність ґрунтового наукового дослідження міжцивілізаційних відмінностей глобалістичної свідомості людства.

Особливості розвитку суспільної свідомості сучасних цивілізацій досліджували В. Ільїн, Ю. Кулагін, В. Петрушенко, інші науковці [1; 2]. Цивілізаційні ознаки політичної свідомості людства вивчали О.Бабкіна, М. Головатий, В. Горбатенко, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, інші вчені [3; 4; 5; 6; 7]. Втім, особливості розвитку глобалістичної свідомості західної та східної цивілізацій залишаються недостатньо проаналізованими.

Метою статті є дослідження міжцивілізаційних відмінностей світової глобалістичної свідомості. Цілі статті охоплюють послідовний порівняльний аналіз розвитку воєнно-політичної, соціально-економічної, екологічної та гуманітарної складових глобалістичної свідомості населення західних і східних держав у контексті розуміння серйозності глобальних проблем.

Під глобалістичною свідомістю прийнято розуміти специфічну форму суспільної свідомості, що відображає ставлення до глобальних проблем людства [8, с. 122]. З

метою вивчення оцінок населенням важливості глобальних проблем британською соціологічною службою «YouGov» протягом листопада – грудня 2015 р. було проведено опитування громадян 17 країн світу. Держави, в яких проводилося соціологічне дослідження, розподілені на відповідні групи: західні країни (Великобританія, Данія, Німеччина, Норвегія, США, Фінляндія, Франція, Швеція) та східні країни (Австралія, Гонконг, Індонезія, Китай, Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Сінгапур, Таїланд), серед яких виділено країни з відносно низьким рівнем життя населення (Індонезія, Китай, Малайзія і Таїланд). Аналіз результатів опитування дає можливість виявити рівень усвідомлення населенням значення глобальних викликів, ставлення до них з боку різних народів, сформувані основи бачення регіональних, соціально-економічних та інших особливостей глобалістичної свідомості людства (табл. 1) [9; 10].

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на запитання «Які з наступних проблем Ви вважаєте серйозними загальносвітовими проблемами?» [9; 10].

(за даними опитування компанії «YouGov», проведеного у 17 країнах), %

Група країн \ Проблема	Усі країни	Західні країни	Східні країни	Країни з низьким рівнем життя
Міжнародний тероризм	71	76	67	65
Злидні, голод і нестача питної води	59	62	56	57
Збройні конфлікти	53	60	46	41
Зміна клімату	52	53	51	53
Економічна нестабільність	48	43	53	60
Поширення інфекційних захворювань	39	35	41	45
Збільшення світового населення	34	39	30	30
Розповсюдження ядерної зброї	32	37	30	29
Обмеженість енергетичних ресурсів	31	30	33	40

Задля всебічного аналізу глобалістичної свідомості респондентів під час опитування до наведеного переліку світових проблем варто було б додати глобальні економічні диспропорції, нерівномірність розподілу матеріальних благ, які за змістом є близькими до проблем бідності, голоду, забезпечення питною водою, економічної нестабільності, проте мають свою специфіку і могли б чіткіше відобразити ставлення мешканців передусім розвинених держав до надання допомоги бідним країнам, стимулювання їхнього економічного розвитку, налагодження справедливих світових

соціально-економічних відносин. Зазначений перелік глобальних проблем також доцільно було б доповнити отруйними забрудненнями навколишнього середовища, які поряд із кліматичними змінами, як відомо, теж належать до найбільших загроз планетарній екосистемі, проблемами розвитку освіти, демократії, захисту прав людини.

Тим не менше, всі наведені під час опитування проблеми мають глобальний характер, несуть у собі загрозу всьому світові і потребують зусиль усього людства для їх вчасного розв'язання. Важко переоцінити важливість розуміння людьми

значення кожної з перелічених глобальних проблем, переважна більшість з яких постійно загострюється, набуває нових форм, що призводить до чисельних людських жертв, руйнувань, зниження якості життя, виснаження й деградації природних ресурсів, розбалансування усталеної десятиліттями системи світової ядерної безпеки. Ознакою гуманізаційної глобалістичної свідомості є визнання серйозності всіх наведених світових проблем, усвідомлення їх планетарного масштабу, основних причин, можливих для всього людства наслідків вчасної невирішеності, способів розв'язання тощо.

Утім, згідно з результатами соціодослідження, на думку більшої частини респондентів, до значущих глобальних з усіх перелічених проблем належать лише міжнародний тероризм, злидні, голод, нестача питної води, збройні конфлікти та кліматичні зміни. Глобальність масштабу економічної нестабільності, поширення інфекційних захворювань, збільшення світового населення, розповсюдження ядерної зброї та обмеженості енергетичних ресурсів, на жаль, ігнорується більшою частиною опитаних. Таким чином, більшість респондентів визнають глобальне значення лише чотирьох із дев'яти перелічених проблем, хибно не вважаючи більшу частку наведених глобальних загроз серйозними світовими проблемами.

Виходячи з того, що найменш популярну з перелічених загроз – проблему обмеженості енергетичних ресурсів до серйозних глобальних проблем відносить 31% опитаних, випливає логічний висновок, що частка респондентів, яка може визнавати глобальний характер усіх наведених проблем теж становить не більше 31%. Тобто, до гуманізаційної глобалістичної свідомості, у її повному розумінні, можуть належати лише менше третини (не більше 31%) опитаних, що свідчить про низький загальний рівень обізнаності відносно планетарних небезпек, їх поверхневе оцінювання, переважання серед респондентів нейтрального та деструкційного типів глобалістичної свідомості.

Усвідомлення сутності й значення глобальних проблем є одним із найважливіших показників розвитку відповідних складових глобалістичної свідомості, що відображають ставлення суспільства до певних видів світових викликів. Згідно з даними опитування, складові частини глобалістичної свідомості респондентів у міру зменшення ступеня визнання глобального характеру

світових проблем розташовуються таким чином: воєнно-політична, соціально-економічна, екологічна та гуманітарна.

Найвищий ступінь усвідомлення існування глобальних проблем зафіксовано в межах об'єкта воєнно-політичної складової глобалістичної свідомості, що відбиває ставлення до міжнародного тероризму, збройних конфліктів і розповсюдження ядерної зброї. Для респондентів з усіх регіонів найбільш важливою світовою проблемою виявився міжнародний тероризм, з серйозністю характеру якого погоджуються 71% опитаних. Першочерговість значення терористичної загрози відносно інших глобальних викликів знаходить пояснення у наслідках кривавих терористичних атак, що активно висвітлюються світовими ЗМІ, концентрують на собі активну увагу громадськості, викликають найсильніший сплеск суспільних емоцій, пов'язаних із здивуванням смертельною небезпечністю світу, співчуттям до загиблих, різким засудженням організаторів терактів, масовою появою страху стати жертвою тероризму й втратити власне життя. Адже страх перед смертю, як відомо, є однією з найсильніших емоцій людини, здатних значною мірою визначати її загальну емоційну спрямованість, хід мислення і поведінку.

У західних державах терористична загроза сприймається з більшою серйозністю (на 9%), ніж у східних країнах, очевидно, значною мірою через те що об'єктами терористичних актів, які активно висвітлюються у глобальному інформаційному просторі, частіше за все виявляються громадяни держав саме західного світу, котрі вважаються найбільшими ворогами найнебезпечніших на планеті ісламських терористичних угруповань.

У східних країнах з низьким рівнем життя спостерігається дещо нижчий рівень визнання тероризму глобальною проблемою, ніж у більшості східних держав, що може бути пов'язано із гіршою якістю соціального забезпечення, вищою актуальністю проблем соціально-економічного характеру, таких як бідність, економічна нестабільність, поширення захворювань і забезпечення енергоносіями. Натомість громадяни розвинених східних держав більшого значення надають питанням тероризму, збройних конфліктів та розповсюдження ядерної зброї. Тобто, чим багатшими є країни, тим більше їхні мешканці цінують безпеку свого життя і відповідальніше

ставляться до терористичних та інших воєнно-політичних викликів. Ця тенденція підтверджує необхідність активнішого міжнародного стимулювання соціального розвитку незаможних східних держав як дієвого чинника послаблення агресивності, нівелювання мотивацій населення щодо участі у смертоносних злочинах терористичних угруповань, воєнних діях та подолання загроз тероризму й військових агресій.

У цілому 53% респондентів погоджуються із серйозністю глобальної проблеми збройних конфліктів, яка за рівнем суспільного визнання є третьою серед перелічених світових небезпек. Це підтверджує існування у більшості опитаних інтересу до воєнних дій, які відбуваються на планеті, розуміння руйнівних наслідків воєн, прагнення до забезпечення миру передусім у своїй країні. При цьому у західних державах існування світової проблеми збройних конфліктів визнають на 14% більше респондентів, ніж у східних країнах. Виявлена регіональна відмінність у сприйнятті глобальних воєнних викликів, очевидно, зумовлена зростаючою занепокоєністю громадян більшості європейських країн і США питанням військової агресії в Україні з боку Російської Федерації, зухвалі дії якої становлять суттєву загрозу для воєнної безпеки Європи і світу. Населення західних країн, в яких проводилося опитування, є одним із найзаможніших у світі, тож цінність безпеки життя, зокрема воєнної безпеки є для нього значно вищою, ніж в інших, особливо найбідніших країнах. Не можна не враховувати і історично сформовану ментальну войовничість східних народів, що знаходить відбиття на сучасному стані розвитку глобалістичної свідомості. До того ж війна на території розвинених європейських держав з розвиненою інфраструктурою гіпотетично мала б більш руйнівні наслідки, ніж для істотної частини східних країн зі значно слабшими показниками економічного розвитку.

Аналогічні регіональні особливості має розподіл відповідей респондентів щодо глобальної проблеми розповсюдження ядерної зброї, до якої громадяни європейських держав ставляться з більшою (на 7%) серйозністю, порівняно з мешканцями східних країн. Причинами цього, окрім вищенаведених, вірогідно, є дещо вищий ступінь інформованості населення західних країн відносно сучасних тенденцій у сфері світової ядерної безпеки, що досягається завдяки діяльності розгалуженої мережі

західних ЗМІ, закладів освіти, громадських організацій та інших інститутів політичної соціалізації. З існуванням глобальної ядерної загрози погоджуються менше третини (32%) опитаних, скоріше за все тому, що більшості респондентів можливість застосування ядерної зброї видається сумнівною, мало-ймовірною, чим доводиться недостатність роз'яснювальної діяльності наведених інституцій у напрямку інформування населення світу про справжнє значення сучасних воєнно-політичних викликів.

За рівнем розуміння характеру світових проблем другою після воєнно-політичної є соціально-економічна складова глобалістичної свідомості, в межах якої відображаються проблеми бідності та економічної нестабільності. Бідність є одним із найбільш чітких негараздів людства, від міри вирішеності яких залежить розв'язання низки воєнно-політичних, гуманітарних та інших складних світових проблем. Злидні, голод і нестачу питної води вважають глобальною проблемою 59% респондентів, що відводить їй друге за значенням місце в світі після терористичної загрози. Важливість для опитаних вказаної проблеми зумовлена простотою її розуміння, значною світовою поширеністю як самої бідності, так і загальнодоступної інформації про неї.

У західних країнах світова проблема злиднів, голоду і нестачі питної води визнається більшою кількістю (на 7%) опитаних, ніж у східних державах, що може бути пов'язано з кращою загальною інформованістю населення Європи і США відносно визначеної глобальної проблематики. Одним із чинників цієї тенденції є домінування в світі європейських і північно-американських мас-медіа, вищий загальний рівень розвитку західного інформаційного простору, за допомогою якого відбувається оперативніше поширення суспільно корисної інформації щодо сучасних світових небезпек. Не виключено, що однією з причин порівняно високої оцінки значущості проблеми бідності є розуміння частиною респондентів західних регіонів, що світові злидні є передумовою посилення воєнних, зокрема терористичних, загроз, які викликають найбільшу тривогу Заходу.

Серед респондентів східних країн дещо вищий рівень занепокоєння проблемами бідності спостерігається у країнах з низьким рівнем життя, що пояснюється більш масовим поширенням злиденності, голоду і незабезпеченості чистою водою у цих країнах.

Менше половини (48%) опитаних погоджуються із глобальним характером проблеми економічної нестабільності, найбільш відчутними негативними проявами якої можуть бути нестійкість зростання економіки, фрагментарність, різка контрастність глобального економічного розвитку та періодичні світові фінансово-економічні кризи. У цьому контексті глобальна економічна нестабільність є однією з основних причин проблеми бідності, соціальної незахищеності значної частини людства. Невизнання більшістю респондентів економічної нестабільності глобальною проблемою свідчить про далеко неповне розуміння причинно-наслідкових зв'язків трансформації найважливіших світових загроз.

Найвищий (60%) рівень сприйняття загальнопланетарного масштабу економічної нестабільності має місце у найбідніших східних країнах, найнижчий (43%) – у західних державах. Зазначена регіональна специфіка у ставленні до вказаної проблеми доводить, що вагомим чинником формування ставлення респондентів до економічної нестабільності є існуючий рівень економічного розвитку їх країн. Відповідно, чим нижчі показники економічного зростання, тим вищим є прагнення опитаних до досягнення світової економічної стабільності. Це може означати, що у подоланні диспропорцій економіки світу найбільше зацікавленими залишаються переважно ті країни, які мають найскромніші матеріальні можливості та здійснюють найменший вплив на координацію глобальної економічної системи. Таким чином, підтверджується гостра потреба глибшого усвідомлення громадянами розвинених країн доцільності гармонізації глобальної економіки, справедливого вирівнювання світового економічного розвитку.

Третьою за рівнем визнання світових проблем є екологічна складова глобалістичної свідомості, що охоплює відображення глобальних кліматичних змін та обмеженості енергетичних ресурсів. Серйозне ставлення до глобальних змін клімату демонструють 52% опитаних, які за важливістю цієї проблеми поставили її на останнє четверте місце серед перелічених світових проблем, визнаних більшістю респондентів. Основною причиною розуміння більшою частиною опитаних значення змін клімату, напевне, є ознайомлення з наслідками глобального потепління, підвищення рівня світового океану, деградації світової

екосистеми, почастищення й посилення масштабності ураганів, повеней, інших стихійних лих. Адже останніми роками інформаційні повідомлення про різноманітні стихійні лиха перетворилися на майже постійні рубрики новин світових ЗМІ.

Регіональні відмінності оцінки змін клімату є незначними. Респонденти західних країн виявляють на 2% вищий рівень усвідомлення планетарних загроз кліматичних змін порівняно зі східними країнами, що, вочевидь, пояснюється кращою інформованістю відносно стану навколишнього середовища, зумовленою якістю європейської екологічної освіти й інформаційної політики. У східних країнах з низьким рівнем життя населення стурбованість кліматичними змінами на 2% сильніша, ніж у східних регіонах у цілому, причиною чого, ймовірно, є висока уразливість бідних країн до наслідків забруднення навколишнього середовища і змін клімату. Так, найвищу увагу (61%) до кліматичних викликів серед найбідніших держав приділяють громадяни Китаю, на частині території якого часто з'являється шкідливий для здоров'я смог [9; 10].

Як зазначено вище, найменш важливою для опитаних виявилася проблема обмеженості енергетичних ресурсів, глобальний характер якої визнають лише 31% респондентів. Це означає, що понад дві третини опитаних не розуміють, що обмеженість світових запасів нафти, природного газу, інших економічно важливих енергоресурсів є однією з основних причин загострення воєнних протистоянь, відомими прикладами яких є війна в Іраку, територіальні суперечки навколо островів Південно-Китайського моря та цілої низки багатьох інших територій і акваторій планети. Очевидним є і нерозуміння того, що дефіцит енергоресурсів здатний ускладнювати світові економічні, соціальні, екологічні труднощі, оскільки несвоєчасна забезпеченість доступними енергоносіями закономірно отримує вкрай негативно позначається на тенденціях світового економічного розвитку, якості глобальної екологічної політики.

У східних державах, порівняно із західними країнами, спостерігається на 3% вищий рівень визнання опитаними світового значення обмеженості енергетичних можливостей планети, що передусім пов'язано з оцінками респондентів найбідніших країн, де рівень уваги до зазначеної проблеми на 7% вищий, ніж в цілому у східному регіоні.

Тобто сприйняття енергетичної проблеми формується під визначальним впливом економічних чинників: чим бідніша країна, тим вищою є ступінь розуміння значення проблеми обмеженості енергоресурсів. Причиною цієї закономірності, скоріше за все, є енергетична залежність країн, що розвиваються, обмежені можливості бідних держав для придбання конче необхідних енергоносіїв, завдяки чому актуальність проблем енергозабезпечення зростає для більшості їх населення. Зокрема, респонденти Китаю, розвиток енергоємної економіки якого вступає у тісну залежність від світових цін на нафту, висловлюють найбільш відповідальне у світі ставлення (56%) до планетарної проблеми забезпечення енергоресурсами [9; 10].

Громадяни західних держав меншою мірою визнають проблему обмеженості енергоресурсів, не зважаючи на те, що саме такі держави, переважно задля забезпечення енергоносіями, свого часу розпочинали загарбницьку війну в Іраку і сьогодні продовжують активно контролювати видобуток нафти на території цієї країни. Таким чином, найбільше прагнучи до запобігання тероризму, недопущення збройних конфліктів, збереження миру, більшість західних респондентів не розуміють основних причин глобального політичного напруження, однією з яких є зростаюча енергетична проблема. Наслідком такого нерозуміння виявляється тенденційна ескалація світового протистояння, що виливається у несправедливі війни, окупаційні порядки, жахливі терористичні акти тощо. Отже, в інтересах усього світу є якнайшвидше усвідомлення більшістю громадян передусім західних країн реального значення світових енергетичних проблем у контексті забезпечення світової безпеки, формування відповідального ставлення населення планети до сучасних глобальних викликів у сфері взаємовідносин людини і природи, розуміння необхідності їх своєчасного справедливого вирішення.

За рівнем суспільних оцінок значення глобальних проблем найменш розвинутою виявилася гуманітарна складова глобалістичної свідомості, в межах якої відображаються проблеми поширення інфекційних захворювань та демографічного зростання. Більшість опитаних (61%), не зважаючи на світове поширення мутованих вірусів атипових гострих аспіраторних інфекцій, летальних наслідків захворюваності, їх широкого висвітлення у ЗМІ, на жаль, не

надають проблемі інфекційних хвороб глобального значення, засвідчуючи недостатню інформованість щодо світових проблем охорони здоров'я.

У найбідніших східних країнах рівень визнання світової важливості проблеми інфекційних захворювань є на 10% вищим, ніж у західному регіоні, де зафіксовано найнижчий ступінь (35%) розуміння вказаної проблеми. Існуючий розрив у ставленні до глобальної небезпеки хвороботворних інфекцій, вірогідно, зумовлений регіональними особливостями поширення відповідних захворювань, які через брак матеріальних ресурсів, якісних медикаментів, кваліфікованого медичного обслуговування найбільш масштабними виявляються у країнах з низьким рівнем життя населення. Успішність лікування таких захворювань у найбідніших країнах світу не рідко залежить від обсягів іноземної гуманітарної допомоги, що, як правило, надається розвиненими країнами. Тож, вирішення проблем поширення інфекційних хвороб потребує гуманізації глобалістичної свідомості всього людства, виховання відповідальнішого ставлення з боку, перш за все, громадян розвинених держав, політична поведінка яких здійснює найбільш вагомий вплив на ефективність глобальної боротьби з небезпечними інфекціями.

Лише 34% респондентів розглядають зростання світового народонаселення як серйозну глобальну проблему, що доводить нерозуміння двома третинами опитаних основних причин світової екологічної кризи, кліматичних змін, глобальних проблем соціально-економічного розвитку, загострення міжцивілізаційного напруження.

Ставлення до демографічного зростання є чітким каталізатором глибини осмислення респондентами змісту й причин більшості проблем глобального розвитку, що, як виявляється, залишається на низькому, поверхневому рівні. Висловлюючи згоду з існуванням світових проблем, що трактується як найважливіші, респонденти демонструють необдуманість основних чинників їх загострення, через що втрачають можливість сформулювати й втілити в життя стратегічне бачення шляхів подолання більшості глобальних труднощів. Так, нерозуміння більшою частиною людей значення проблем перенаселення планети провокує подальше продовження зростання чисельності людства, що тягне за собою посилення всіх без винятку світових викликів.

У західному регіоні з існуванням глобальної демографічної проблеми погоджуються на 9% більше респондентів, ніж у східних державах, що може бути пояснене вищою компетентністю населення західних країн відносно глобальної демографічної загрози, відчутним впливом східних релігійних традицій, орієнтованих на багатодітність, велику сім'ю, через що надмірна кількість дітей у сім'ях громадян східних держав подекуди може взагалі не розцінюватися проблемою.

Висновки. З викладеного випливає впевненість у високій актуальності підвищення рівня усвідомлення демографічних та інших глобальних загроз як у східних країнах, де спостерігаються найвищі темпи зростання населення, так і у західних, від яких залежить дієвість стимулювання соціально-економічного розвитку слаборозвинених регіонів. Значною перспективністю відзначається здійснення подальших досліджень дієвих шляхів об'єктивного інформування населення світу щодо причин, особливостей і негативних наслідків загострення глобальних проблем сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільїн В.В. Актуальні проблеми сучасності / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін // Філософія: Підручник: В 2 ч. Ч.ІІ.– К.: «Альтерпрес», 2002. – 480 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III – IV рівнів акредитації. 2-е вид., виправлене і доповнене / В.Л. Петрушенко. – К.: «Кара-вела»; Львів: «Новий світ-2000», 2002. – 544 с.
3. Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 1998 – 368 с.
4. Головатий М. Ф. Політична психологія: підруч. / М.Ф. Головатий; 2-е вид. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка; 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. Фукуяма Ф. Примат культури / Френсіс Фукуяма // «І». – 2001. – № 21. – С. 48-57.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / Сэмюэль Хантингтон // Полис. Политические исследования. – 1994. – № 1. – С. 33-48.
8. Колісніченко Р. М. Глобалістична свідомість: поняття, структура, типологія / Р. М. Колісніченко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2012. – Вип. 9. – С. 117-124.
9. Global survey: Britain among least concerned in the world about climate change. YouGov [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://yougov.co.uk/news/2016/01/29/global-issues/>
10. Which, if any, of the following do you consider to be serious problems facing the world as a whole? YouGov [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_upload_s/document/a7dgdmj6is/Results_160208.pdf